

FUNKCIJA JEZIKA U GUNDULIĆEVOJ »DUBRAVCI«

Josip Vončina

1.

Prvo pero književnog baroka u Dubrovniku rječito pokazuje kako bez majstorstva u jeziku nema velikog pisca. Pošto su ilirci već riješili dvojbu koji da književni krug uzmu sebi glavnim uzorom u pitanjima pjesničkog jezika, Vraz je, doduše, o tom krugu (i napose o njegovu prvaku Ivanu Gunduliću) izrekao vrlo nepovoljan sud, odrešito tvrdeći kako su »Dubrovčani naši više po licu (formi) jezika negoli po materiji (duhu) ili skladu njegovom Slovinci«;¹ ipak, možda zbog očigledne Vrazove kontradikcije (koja se nalazi u istome članku, gdje se o istim Dubrovčanima kaže kako su »bili razložni i umnosni pisaoци i osobito vrsni vještaci u narodnom jeziku«)² — naša se književna historiografija odlučila da odabere povoljniji od dva zaraćena suda.

Toj posve opravdanoj odluci već je ranije utro put Dimitrija Demeter tvrdeći kako »dubrovački jezik izvan savršene *blagozvučnosti* i onu *okretnost* ima bez koje se krila fantazije sapinju«.³ Iako malobrojni i slabašni (jer su početak), Demeterovi se argumenti ne razvijaju, nego napuštaju, a kako pristižu novi ocjenjivači, sve se više čuđenje miješa s odrešitošću: govoreći o jeziku, mladi se Jagić divi »slasti i milinju pjesnika vieka Gundulićeva«;⁴ Kombol za Gundulića kaže da se izražava

»zrelim i bogatim jezikom«;⁵ misleći u prvom redu na tog pjesnika, Barac iznosi kako je u »dubrovačkoj ... književnosti bio izgrađen jezik bogat, pokretljiv, zvučan, sposoban za različite izražajne prelive«.⁶

Za taj nedovršeni i nasumce odabrani skup visokih ocjena (pa osobito: za put kojim se do njih došlo) mogle bi vrijediti riječi pastirskog starješine iz Zoranićevih *Planina*: »akoprem istina nf, dali prilično je, a tančine sasvima iziskovati pastirskoj vrsti ne pristoji se«.⁷ Osjećajući da dio Gundulićeva uspjeha doista leži u jeziku, a ne želeći »tančine iziskovati«, literarnohistorijski smjer u proučavanju starije hrvatske književnosti nije mogao drugo nego da neke posebne izražajne sposobnosti pripiše dijalektu iz kojeg je — kao što se činilo — potekao sav Gundulićev jezik. Ističući da se pjesnik za svojih mladih dana u dubrovačkoj školi mnogo bavio tuđim jezicima (talijanskim, latinskim, grčkim), ali ne i svojim »materinskim jezikom hrvatskim«, Körbler je zaključio da se u nj morao zadubljivati svojim vlastitim trudom; doduše, »upravo u Dubrovniku imao je mladi Dživo izobila prilike, da upozna sve ljepote toga jezika«.⁸ Tako je estetička neosporivost presjekla put lingvističkoj raščlambi.⁹ Prestalo se misliti da Gundulićeva slava dobrim dijelom počiva na akustičkoj virtuoznosti njegovih tekstova, ali da mu je ta osobina potvrđena dokazima sumnjive vrijednosti.

Kad je u Gundulića nalazio »blagozvučnost«, »skladnoglasje«, »slast i dražest«, Demeter je mislio da su to odlike što ih je pjesnik stekao čim je odabrao pravo »podnarječje svoga dijalekta«. Važnu komponentu zvukovnoga sklada vidio je Demeter u izbjegavanju konsonantskih skupina, npr. pojednostavnjivanjem finalnoga —*st* (*mast* > *mas*, *čest* > *čes*, *post* > *pos*),¹⁰ ali je zaboravio da u Gundulića također čitamo: »i opleo u cklo prame« (*Dubravka*, PSHK 12, str. 122).¹¹ Ujedno je temeljito brkao pravopis i izgovor, jer je Dubrovčane pohvalio što govore *masni*, *česni* gdje neki drugi imaju *mastni*, *čestni*¹² (što je bilo svojstveno sjevernohrvatskim pravopisnim običajima, ali ne izgovoru). Osobita je »slast i dražest« dubrovačkoga govora — misli Demeter — u provođenju sibilizacije (tamo gdje je u kajkavaca ili većine štokavaca nema): *druzi*, *vragodusi*, *tanci* (mjesto: *drugi*, *vragoduhi*, *tanki* — str. 38).

Možda je Gundulićev kult pridonio da o njegovu jeziku nije napisana opširna monografija;¹³ ali i razmjerno nevelika rasprava *Glavne osobine Gundulićeva jezika* Milana Rešetara¹⁴ utvrđuje neke osnovne činjenice što vode na trag pjesnikovu jezičnom majstorstvu. Ostaje velikim zadatkom kroatistike da temeljito prouči jezik Gundulićevih djela, ali

i da se pritom uputi najpovoljnijim smjerom. Važnim će pomagačem u tome zacijelo biti Rešetar, ali sigurno ne i Setschkareff,¹⁵⁾ koji je — naravno — prijeko potrebnu sposobnost da se uđe u fine odnose Gundulićeva jezika morao nadomjestiti samo pronalaženjem poznatih stilskih figura.

Kad je, dakle, prevladao stav da se dug Ivanu Gunduliću najbolje vraća općim divljenjem, posve je u zaborav pala metoda koju je preporučio još Vrazov i Demeterov suvremenik Antun Mažuranić. U članku *Kratak pregled stare literature hrvatske* (1855) Mažuranić je napisao riječi koje zaslužuju da se ponove:

Jezik u ovih prvih pjesnika¹⁶ bio je krepčiji, narodniji i pravilniji: ali ponešto već po sebi tvrd, a još većma poradi neblagoglasnih rima koje bijahu nesrećno odabrali. Noviji su se trudili da ga po izgledu talijanskoga blagoglasnijim i gladićim učine, ali ti su se sve većma udaljivali od narodnoga jezika. Prvi početak u tom misli se da je učinio Čubranović u svojoj Jeđupci, koja budući se općinstvu mnogo dopala, slijedili su ga pozniiji pjesnici sve više. A kad je najposlije jedan od njegovih sljeditelja Gundulić stariji¹⁷ († 1638), hrvatsko pjesništvo na najviši vrhunac podigo, potrudio se svaki koji željaše više dopasti se, da stavi svu pomnju na blagoglasje verasa: ali pomni na izvanjsku ljepotu i uglađenost versa, pa dahu sve više u protivnu pogrešku da im bijaše jezik sve manje naravan, a djelo sve većma lišeno duha i prave unutarne pjesničke ljepote. To bude uzrok što po smrti Gundulića poče padati naše pjesništvo . . .¹⁸

Ima tu, dakako, i pretjerivanja: nešto je preneglašen talijanski udio, a neopravdano se osuđuje i razlika što je nastala između »narodnog« i pjesničkog jezika. U bitnom smislu (metodološkom) Mažuranić je, naprotiv, u pravu: Gundulića treba promatrati kao najviši stupanj jezičnog razvoja u kojem je prvi prijelom učinio »Čubranović« sa svojim spjevom.

2.

Rođen godine 1589, Gundulić se počeo školovati posljednjih godina 16. stoljeća; svoje pak najbujnije umno sazrijevanje proživio je u osvit 17. stoljeća, u prvom deceniju, zakoračivši u nj kao dvanaestogodišnji

dječak i napustivši ga sa svojom punoljetnosti. U tim je godinama tekla i najvažnija etapa njegova pjesničkog razvoja: od prvih sklonosti do — istina: mladenačkih, ali za njegovo sazrijevanje neobično važnih — ostvarenja koja će kasnije uništiti jer će mu se učiniti »kao porod od tmine«. ¹⁹

Kad je odlučio da postane hrvatskim pjesnikom, čekala je Gundulića velika zadaća upravo u jezičnoj oblasti. Ako je po bogatstvu i zvonkosti jezika dosegao vrhunac, on jezikom nije mogao samo ovladati nego ga je i stvarao. Njegovu »slast i milinje« nije postigao ni prvorazrednim odgojem što mu ga je pružila dobro situirana obitelj, ni svojom pripadnošću književnoj formaciji baroka.

Dok su mladog Patricija učitelji vježbali retoričkim pravilima i latinskoj ili talijanskoj versifikaciji, u Gradu se s ponosom čuvalo sjećanje na više od stoljeća dugu »pisnivačku« tradiciju. Ona se, doduše, već dugo smatrala nadmašenom: bar je u tom smislu bilo deklarativnih izjava.²⁰ Sumnju nije li staromodno i naumjesno versificirati na način Šiška Menčetića i Džore Držića mogao je u mladom Gunduliću potaknuti npr. Dinko Ranjina izjavama poput one u pjesmi *Jednomu ki ništo ne učini a tuđe sve huli*:

*Također i riči kime se jur njekad
stara svijes diči u scijeni nijesu sad.*²¹

Nema pouzdanih vijesti prema kojima bismo mogli stvoriti jasnu sliku o počecima Gundulićeva pjesnikovanja. Budući da mu je učiteljem bio Camillo Camilli, dobar poznavalac Tassa, dopušteno je smatrati da ga je učio versificiranju na primjerima iz *Oslobođenog Jeruzalema*.²² Koliki je pak i koje vrste bio utjecaj drugoga Gundulićeva učitelja, Petra Palikuće — teško je reći.

Nejasno je također kada se mladi patricij oduševio za stihotvorstvo na hrvatskom jeziku i koji mu je pjesnik bio uzorom.

I tada su se — u razmaku od nekoliko godina — zbila dva književna događaja koja možemo smatrati presudnima za Gundulićevu jezičnu orijentaciju. Najprije se pojavila *Jeđupka gospodina Andrije Čubranovića Dubrovčanina* (Mleci 1599) — pjesnički tekst dovoljno živahan i zanimljiv da oduševi i tadašnjega Gundulića-desetogodišnjaka; potom je tiskana prva hrvatska gramatika — *Institutionum linguae illyricae libri duo* Bartula Kašića (Rim 1604). Ni jednoga našeg pjesnika nije nje-

zino objavljivanje zateklo u tako idealnoj dobi kao Gundulića i možda Bunića.²³

Poznato je da su se rukopisi Pelegrinovićeve maskerate²⁴ širili u Dubrovniku i mnogo ranije; prema Hektorovićevoj izričitoj vijesti ocjenjivala se ondje oko god. 1557. »kakono stvar zamirita i izvarsna«.²⁵ Tiskanim izdanjem njezin je tekst sigurno dospio i do Gundulićevih ruku. Nema nikakve smetnje pretpostavci da je — čim se pojavila — oduševila mladog i pjesništvu sklonog patricija. Tri desetljeća kasnije, dovršivši *Dubravku*, on je o tome ostavio jasna traga doslovno navodeći ili neznatno parafrazirajući cijele stihove iz poznate maskerate, npr.:

Gund. <i>Dubravka</i> i svuda te slidom slide (PSHK 12, str. 89)	tiskana <i>Jeđupka</i> da svuda te slidom slidi (PSHK 5, str. 120)
i da u mjesti jes ovomu jedan za te ki umire (str. 93)	Jes u misti u ovomu jedan za te ki umire (str. 119)
vene, čezne, gasne, blidi (str. 98)	Vene, čezne, gasne, blidi (str. 120) ²⁶

Iako izdana u Gundulićevo doba, *Jeđupka* je pripadala vremenu sedamdesetak godina starijem, kada je slava petrarkističkih pjesnika u Dubrovniku dosegla svoj zenit; s tom davninom podudarala se i po jezičnim osobinama: spoju inovacija s arhaizmima, ijekavizama s ika-vizmima, štokavskih osobina s čakavskima.

Oduševljen cigančinim osmercima, Gundulić je — već na svom ulasku u pjesništvo — morao preinačiti sudove što su (poput Ranjinina) dokazivali nesuvremenost pjesničke riječi prvih »pisnivaca«. Tada bi svakako bilo zastarjelo sve svoje sposobnosti posvetiti građenju pjesama kao što su bile Menčetićeve, ali od »pisnivaca« se imalo što naučiti: njihovo majstorstvo u jeziku, ona čudna disciplina pri upotrebi jezičnih sredstava, čak i kad se jezični uzusi narušavaju.

Ako je to možda već bio stav, ali nedovoljno čvrst, konačno mu je osnaženje pružila Kašićeva gramatika. Ona se zalaže za jezičnu praksu što ju je njezin tvorac kasnije (u godini 1636. pisanom predgovoru *Ritualu rimskom*) ovako ocrtao:

Jur dakle, ako ja bosanski upišem ove riči: poslao sam, učio sam, rekao sam ili take ine, ne branim zato Dalmatinu našemu da on ne obrati na svoj način ove iste riči i inake ter reče: poslao sam, učio sam, rekao sam, ni manje Dubrovčaninu da ne reče: poslao sam, rekao sam; ali gdi ja upišem: što ili šta, ne branim Dalmatinu da on reče: ča, ter tako u inih ričih, koje ne budu upisane načinom svoga grada ili mista, svak' na svoj način navrnuvši slovo kojegodir po svojoj običaji: tako ne imamo koriti jedni družih veleći da zanose.²⁷

Kašić je, dakle, dopuštao prepletanje raznodijalektalnih osobina u sinkroniji. Gundulić je pak shvatio da se ta sloboda može primijeniti i na dijakroniju, pa nije zazirao od upotrebe stoljeće i pol (pa čak i više) starih i u versificiranju primjenjivanih jezičnostilskih postupaka.

Na Gundulićevim tekstovima već je obavljeno stilističko proučavanje,²⁸ koje ipak nije odgovorilo na neka važna pitanja. Naš se pjesnik, istina, pokoravao temeljnim poetičkim načelima, pa se i obilno služio osnovnim stilskim figurama (kao što su antiteza, metafora, personifikacija i sl.). Ustanovljujući u Gundulićevu djelu samo njih, objašnjavamo, doduše, kako se autor uključivao u opću baštinu pjesničke vještine, ali malo kazujemo o njegovim naporima da od vlastita jezika učini sredstvo umjetničkog izražavanja, i to rješavajući također mnoštvo naizgled sitnih problema.

3.

Prije spomenuti kontradiktoran sud o jeziku starih Dubrovčana Vraz je mogao izreći stoga što je u toj jezičnoj oblasti bio nekompetentan.²⁹ Smatra se da od svih njegovih prigovora vrijedi onaj o elizijama; napisao ga je kao urednik presuđujući o polemici što se povelu u »Kolu«, pa se opredijelio protiv Babukića:

Ja dakle, slažući se s g. Vukom, svakako mislim i sudim da imamo tražiti u Dubrovčana razlog slobode elizija u vrelu inostranom, ma on isticao od Latina ili Talijana . . .³⁰

Pri današnjem stanju starih tekstova³¹ mnogo je lakše bilo tezu postaviti nego joj se argumentirano oprijeti: mogao se, na primjer, površno usporediti odlomak iz Gundulićeva djela s kakvom talijanskom pjesmom pa da se — zbog poznata utjecaja što je sa zapadne obale Jadrana tekao prema istočnoj — zaključi gdje je izvor i takvoj fonetsko-metričkoj pojavi kao što je elizija.³²

Kad se ističe tuđe vrelo sinalefama u pjesnika Dubrovčana, valja upozoriti na stanje u onom razdoblju što je talijanskim utjecajem bilo obilježeno u mnogo većoj mjeri nego Gundulićevo vrijeme; riječ je o našim najstarijim poznatim petrarkistima. Unatoč očekivanju, vodeći hrvatski petrarkistički pjesnik Šiško Menčetić primjenjuje »eliziju« (tj. sinalefu) izuzetno rijetko: samo trinaest puta na oko osam i pol tisuća svojih dvanaesteraca.³³ To govori da je sinalefa naknadno uvedena među versifikacijske postupke naših »pisnivaca«.

Želimo li doista tragati za njezinim vrelom, dobro je prisjetiti se da sinalefa pripada u skupinu od nekoliko postupaka kojima je svrha da se sažimanjem vokala stih svede na određen broj slogova. Jedan je od takvih sinereza, tj. sažimanje unutar riječi.

Do te je pak pojave doveo domaći, dubrovački fonetski razvoj, i to osobito razvoj jata i finalnog —l.

Ne ulazeći u tančine, treba spomenuti kako se u starijoj fazi pjesničkog jezika u Dubrovniku raspoznaje njegov prvotni čakavsko-ikavski temelj, koji će se dugo očuvati osobito u rimama. Kad pjesnici (isprva manje, a zatim sve izrazitije) stanu u svojim djelima primjenjivati štokavsko-ijekavske elemente, vrlo se sporo oslobađaju prvotnih metričkih vrijednosti; stoga im refleksi dugoga jata vrijedi samo jedan slog, a finalno —o najčešće nijedan. To se stanje očituje razmjerno rano, npr. u mladenačkoj verziji Vetranovićeve pjesme što je zabilježena u rukopisnom *Ranjininu zborniku* (kojem početak pada u god. 1507):

*Svim vilam ki je bil razgovor ljuveni
ovdi je priklopil mramorak studeni,
lakomi zač je ktio nenavid od smrti
taj cvijetak toli mio prije reda satrti.*³⁴

Ogledamo li primjer iz *Dubravke*:

Bio bi grijeh, | kad gosti || svak se ini | i štuje,
da trbuh | moj posti || i prazan | gladauje

(Dubravka, PSHK 12, str. 113),³⁵

ustanovljujemo da su u prvom troslogu prvog stiha potvrđene obje vrste sinereze (nastale fonetskim razvojem), dok bi u trećem troslogu (svak se ini) bila sinalefa («elisija po talijanskom načinu»). Ako se zna da su pjesnici u Dubrovniku 15. i 16. stoljeća mnogo upotrebljavali neke za posljednji vokal skraćene oblike (među njima i zamjeničke enklitike),³⁶ onda bi Gundulićevoj vezi se ini odgovaralo u prošlosti (npr. u Menčetića) stanje: s' ini; a to znači da ni do sinalefa nije moralo dolaziti talijanskim utjecajem, već redakcijom starijega domaćeg jezičnog stanja.

4.

Što je Gunduliću značio Pelegrinović? Zašto se reminiscencije na tiskanu *Jeđupku* nalaze u *Osmanu* i *Dubravci*, djelima zreloga Gundulića, koji je tada već bio bar toliko vješt versifikator i poznavatelj jezika da mu tuđi stihovi nisu bili potrebni? Ako je hvarska maskerata — izdržavši konkurenciju svih dubrovačkih pjesničkih djela što su nastajala u toku 16. st. i ostavši u Gradu omiljenom do kraja stoljeća, pa i kasnije — toliko osvojila Gundulića, zacijelo je imala vrlina što ih nije lako nadmašiti.

Među njima je ona teško mjerljiva, obično zvana ljepotom jezika (koju bi, kad je riječ o dubrovačkim djelima, neki s Körblerom vjerojatno svrstali među urođene osobine dubrovačkog dijalekta). Kad bi se u tom rasplnutom pojmu tražila bar jedna sastavnica, najvažnijom bi se pokazala zvonkost teksta, koju u neobično velikoj mjeri (reklo bi se: više od ostalih naših starijih pjesnika) imaju dvojica iz grada Hvara: osim Pelegrinovića Hanibal Lucić. Iako zvučnim efektima vrlo skloni, hrvatski im renesansni pjesnici nisu postizali onoliku gustoću kakva je u dijelu *Šestoj gospođi* tiskane *Jeđupke*. Taj je tekst nudio jezičnostilske postupke kao što je nabranje u dugim nizovima:

i odtli je skupno u družbu
velikosti tvôj zapisal
jezik, pamet, pisni, misal,
srce, ljubav, viru i službu (PSHK 5, str. 126),

sklonost etimološkoj figuri (koja kao da je naslijeđena iz usmene književnosti):

*i vč neg bi sve ŽELInje
moglo ŽELJom dosegnuti
i SPOMENom SPOMENuti
i zaVELIt sve VELInje (PSHK 5, str. 127),*

pa i ponavljanje istog sloga čak na štetu razumljivosti teksta:

*i SVI dari ki se prave
u SVIh naju duš na SVIti,
SVIma duša tvoja SVIti
vč ner SVIti SVItlos slave (PSHK 5, str. 128)*

i mnogi drugi. Takvi i drugačiji efekti nižu se iz stiha u stih cijeloga djela te stvaraju dojam koji zavarava, kad ga se oslobodimo, izlazi da zvonkost *Jeđupke* ne potječe ni od kakva izuzetno lijepa dijalekta,³⁷ već od vještine autora, koji jezična sredstva tako organizira da tekst postane izuzetno zvonkim.

Kad je Gundulić pisao *Dubravku*, otprilike stotinu godina stari tekst *Jeđupke* svojim je većim dijelom (ako se izuzme poneki zahvat mlađe redakcije) bio moguće izvorište jezičnih arhaizama. Stoga je zanimljivo razmotriti kako Gundulić preuzima pojedine Pelegrinovićeve jezične podatke; poslužiti ćemo se dvjema dobro poznatim strofama iz dijela *Šestoj gospođi*, gdje ovako glase:

Jes u misti u ovomu	}	A
jedan za te ki umire		
cić gorušte ljubi i vire,	}	B
kû t' u srcu nosi svomu,		

Vene, čezne, gusne, blidi,	}	C
sahne, gine, kopni, taje		
i trudeći vik ne staje,	}	D
da svuda te slidom slidi . . .		

(PSHK 5, str. 119—120)

Odjeci tog mjesta nalaze se u *Osmanu* (i to u dijelu gdje je riječ o ljubavnom zanosu pašine kćeri prema utamničenu kršćanskom vitezu Korevskom):

*U pameti svud ga vidi,
kreposti mu sved razbira;
vene, čezne, gasne, blidi,
sahne, gine i umira.*³⁸

C

(*Osman*, PSHK 13, str. 182)

*Od žalosti ne razbire
u vaju se žestokomu
čić gorušte ljubi i vire
ku mu u srcu nosi svomu.*

B

(*Osman*, PSHK 13, str. 183)

Osim niza glagola (C) što svojim leksičkim značenjem pogađaju stanje zaljubljenosti, Gundulić preuzima i kontekst (B) u kojem je skup *gorušta ljubi* s po jednim fonetskim i morfološkim arhaizmom.

Riječ *gorušti* sadrži staroslavensku skupinu *št* (odgovara hrvatskom i za Gundulića normalnom *č*), koju su kao arhaizam imali još petrarkistički pjesnici, ali u tri riječi: *gorušti*, *svitlušti*, *letušti*.³⁹ Čak i taj sažeti izbor Gundulić još smanjuje pa sa skupinom *št* ima jedino riječ *gorušti*, i to jedan jedini put — u navedenom primjeru.⁴⁰ S njim povezana imenica *ljubi* također je staroslavenizam (stsl.: *ljuby*, gen.: *ljubъve*); Gundulić je, doduše, upotrebljava više puta, ali (npr. u *Dubravci*) ne dolazi sa značenjem 'ljubav', nego 'ljubovca' (zamjenjujući tu riječ kada je potrebno iz metričkih razloga):

Da, da sad | izide t' || tva ljübi, | bi li ti (str. 135)

Ah, da sad | ljübi mâ || izide | otkuda (str. 135),

ali također:

ljubovca | tvâ mila || vapi te | iz gora (str. 134)

Nije dalek! | ovdi je || ljubovca | sad tvoja (str. 135)

Budući da svaka riječ iz skupa *gorušta ljubi* po jednom osobinom toliko odudara od Gundulićeva jezičnog prosjeka, možemo ih smatrati za njega stilski obilježenima, a cio skup još u većoj mjeri. Doista, skup *gorušta ljubi* upotrijebljen je u tekstu gdje mu je namijenjena visoka ekspresivnost.

Dok su tako najizražajni jezični elementi iz odabrana odlomka *Jeđupke* ušli u *Osmana* da pomognu iskazati ljubavnu strast (koje u *Dubravci* nema tolika mjera), u to je djelo uneseno ovo:

*Ah, u srcu je li tvomu
 kâ spomena od mē vire,
 i da u m j e s t i jes ovomu
 jedan za te kī umire?*

} A

(Dubravka, PSHK 12, str. 93)

*Tko visoko hlepi znanje,
 tko zlato Indije slidom slidi, ————— D
 a tko za uzit na vladanje
 vene, čezne, gasne, blidi. ————— C*

(Dubravka, PSHK 12, str. 98)

U tom se odlomku ističe arhaični lokativ jednine imenica m. i sr. roda (s gramatičkim morfemom: —i): u *mjesti*. Autori iz *Ranjinina zbornika* pokazuju već da je za njih taj nastavak bio ostatkom prošlosti: nemaju ga sve imenice m. i sr. roda, nego manji broj;⁴² Gundulićev se izbor svodi na samo dvije imenice: *svijet/svit* i *mjesto/misto*.⁴³

Za fonetsko stanje Gundulićeva jezika važno je ustanoviti da je on lik *misti* iz tiskane *Jeđupke* izmijenio u *mjesti*, tj. da je ijekavizirao.⁴⁴ Taj je postupak osobito jak u dijelovima stiha koji se ne rimuju, dok u rimama ostaje tradicionalni sloj ikavizama.

Taj se sloj oblikovao u ranoj fazi našega petrarkističkog pjesništva (još u 15. st.), a uvjetovali su ga: ikavska jezična osnovica tog pjesništva i njegov suženi leksički izbor. Procesu ijekavizacije (što je u toku 16. st. zahvatio jezik pjesništva u Dubrovniku) opirali su se upravo leksemi iz tog izbora, a pogotovu oni koji su se našli u rimi; zbog tradicije su se čuvali ne samo ikavizmi koje diktira fonetsko stanje u parnjaku (npr.: *lip* zbog *hip*) nego i likovi koji se podudaraju vokalom *i* postalim od

jata (npr.: *lipos x kripas* [a ne: *ljepos x kr(j)epos*]; *cvit x svit* [a ne: *cvijet x svijet*], itd.).

U odabranom primjeru Gundulić iz *Jeđupke* prenosi neizmijenjenu rimu *slidi x blidi*. U nevezanim se pak dijelovima stiha ikavizam zadržava najčešće tako što se opire na tradicionalnu rimu; svrha je da se postigne zvukovni efekt, kakav proizvodi etimološka figura u frazeologizmu *slidom sliditi*. Nije isključeno da je za nj materijal naslijeđen iz davnih vremena (stsl.: *slědъ*), pa da je u nekoj razvojnoj fazi hrvatskog pjesništva — starijoj i od Šiška Menčetića i Džore Držića — složen u frazeologizam, ali u skladu s tada vladajućim ikavizmom. Osjećaj za ikavizam ne iščezava ni kad se izreka dekomponira, tj. kad u njoj arhaično *slid* bude potisnuto sinonimnom, ali govornom riječi *trag*:

*Stranom ću ja svakom trag slidit vil moje,
a ti pođ' zlom mrākōm, otkuda i doje*

(*Dubravka*, PSHK 12, str. 105)

Iznesena ilustracija omogućuje da se nazre Gundulićevo rješenje. On je arhaizme zadržao tamo gdje su se najviše nametali (tj. u rimama); u nevezanim dijelovima stiha upotrebljavao ih je rjeđe, a tada sa stiliističkom namjerom: da i na jezičnom planu uspostavi dijalog između onoga što je njemu bilo sadašnjost i prošlost. Kada u *Dubravci* kaže Miljenko:

*i da u mjesti⁴⁵ jes ovomu
jedan za te ki umire,*

onda tome nije svrha samo da svečan prizvuk dobije ljubavna ispovijest nego i da se izrazi kako *mjesto* (a to znači Dubrovnik) i sve njegove »uredbe« valja smatrati davno utemeljenima, starinskima. Gramatičkim je sredstvom, dakle, postignuto ono čemu bi inače bilo potrebno bar nekoliko stihova. Istim arhaičnim lokativom služi se i ribar u dvanaester-cima:

*U mjesti je ovemu slobode čestit dar:
svak sebi i svemu svomu je gospodar*

(*Dubravka*, PSHK 12, str. 91)

Svjesno spajanje jezične sinkronije i dijakronije ima često u Gundulićevu tekstu višestruke posljedice. Kad bi se strofa:

*Dan ne sviće moj s Danice,
ni mi sunce sja s istoči, —
istok čelo, bio dan lice
a mē sunce tvē su oči*

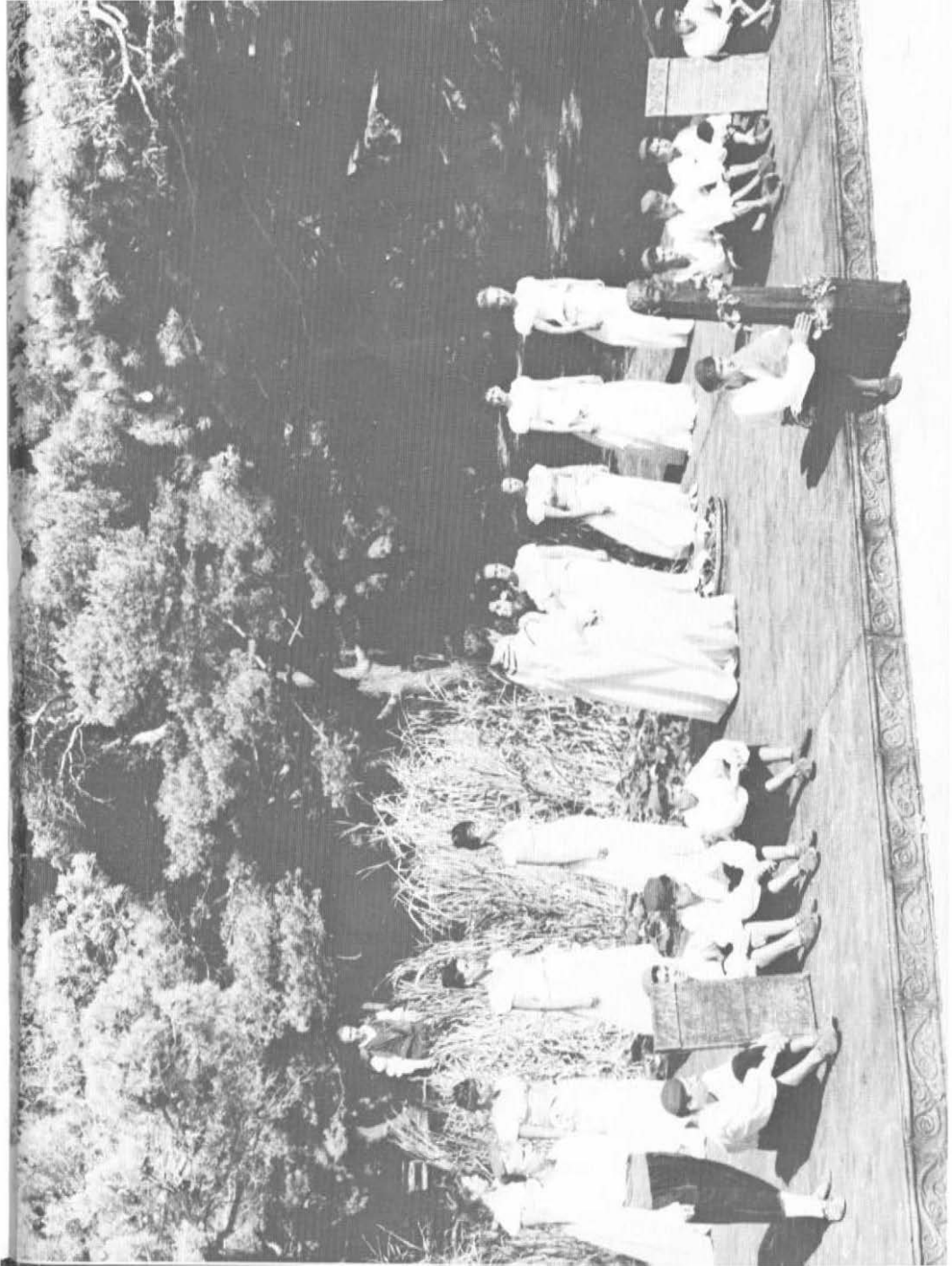
(Dubravka, PSHK 12, str. 93)

nepažljivo analizirala, bio bi moguć zaključak da je Gundulić — poput nevješta stihotvorca — u rimu nasilno ugurao izopačen lik imenice: *istoč* (*istoči* x *oči*). Zapravo, riječ *istoč* je arhaizam, ženskog je roda, a rado su je upotrebljavali petrarkisti.⁴⁶ Primijenivši u idućem stihu njezinu dubletu *istok* (muškog roda!), pjesnik je ponajprije izbjegao fonetsku monotoniju koja bi se javila uz primjenu samo jedne od dubleta (i to: *istoči* — *istoČ*); još važnije: izborom druge dublete uklonjena je i semantička nejasnoća koja bi nastupila sažimanjem istih suglasnika u kontaktu (jer bi se »istoČ Čelo« moralo izgovoriti: »isto čelo«). Tako je, dakle, variranje morfoloških dubleta moglo imati odraza i na druga dva jezična plana: fonetskom i semantičkom.

5.

Prevlast koju je u starijem hrvatskom pjesništvu dobio simetrični osmerac nad dvostruko rimovanim dvanaestercem počinje s Gundulićem,⁴⁷ i to upravo s njegovim kasnim djelima (npr. sa *Suzama sina razmetnoga, Osmanom*). U svojoj početnoj fazi⁴⁸ pjesnik je s dvije vrste stiha eksperimentirao, u istom ih djelu upotrebljavajući obje, i to naizmjenice. Neke čak njegove pastirske drame pokazuju da mu se osmerac činio prikladnijim za ženska lica, a dvanaesterac za muška;⁴⁹ vjerojatno mu se takav privid nametnuo iz pjesničke tradicije (ciganka u *Jeđupci* također se služi osmercem, a »pisnivci« su se »gospojama« obraćali dvanaestercem). Kombinirana upotreba dvaju stihova nalazi se (možda i začudo!) također u kasnoj *Dubravci*.





Za Gundulićev dvanaesterac treba reći da je Menčetićeva tipa, tj. jednom glavnom i dvjema sporednim cezurama razdijeljen na četiri tro-sloga.⁵⁰ Nasuprot tome, simetrični se osmerac razdvaja na dva četvorosloga. Ta naizgled nebitna razlika od samo jednog sloga omogućivala je osmercu mnogo prirodniju upotrebu jezičnih sredstava.⁵¹ Prvobitnu nesposobnost dvanaesterca da primi četvorosložne riječi (ili akcentijske cjeline) Gundulić u *Dubravci* zna ublažiti već opisanim sažimanjem vokala (sinerezom, odnosno dijalektalnim jednosložnim izgovorom jata i pretvaranjem *al > ao > ô*):

pečenici | *ugodnoj* || *i dragoj* | *bukliji* (str. 118)
i k temu | *pristavi* || *laživijeh* | *kletava* (str. 121)
A pak na | *pečône* || *mladice*, | *njih ljübi* (str. 112)⁵²

Ipak, ti postupci ne omogućuju da se u takav dvanaesterac uključe svi četvoroslozi, npr. ovakvi iz osmerca:

razmišljajuć na što sada (str. 132)
Iz ruka se tako ote
Grdanovijeh lijepa vila (str. 139)

Već se na temelju rečenog može zaključiti da je u *Dubravci* primijenjeni dvanaesterac zahtijevao mnogo veći versifikacijski napor nego osmerac, odnosno da je u duljem stihu lako mogla nastupiti poplava dubleta — odraz spoja jezičnog nasljeđa s inovacijama. Tu ćemo pojavu ogledati na Miljenkovim riječima s početka petog prizora drugog čina:

1 *Dubravko* | *gizdava*, || *na ures* | *rajski tvoj*
2 *od gorskijeh* | *dubrava* || *nije slično* | *ime toj*.
3 *Gustinom* | *od grana* || *dubrava* | *zakriva*
4 *da zraka* | *sunčana* || *travu i cvit* | *ne obsiva*;
5 *iz svijetlijeh* | *t v o j i j e h o č i* || *na dragom* | *tvom licu*
6 *dva sunca* | *s istoči* || *goje rajsku* | *ružicu*.
7 *Sred dubrâv*, | *ma lipa*, || *imaju* | *stan svudi*
8 *zmije pune* | *nalipa*, || *zvijeri i skot* | *vas hudi*;
9 *sred tvoga* | *pogleda* || *i srca* | *svijem blaga*
10 *ljubav stan* | *svoj gleda* || *i milos* | *pridruga*.
11 *Dubravi* | *ures vas* || *prolitnje* | *zeleni*
12 *tre sjever*, | *hara mraz*, || *tlači leđ* | *studen*;
13 *kakva si* | *ti sada*, || *takva ćeš* | *vazda bit*:
14 *vikü bo* | *ne opada* || *liposti* | *rajske cvit*.⁵³

U tom tekstu postoji morfološka dubletnost: gen. mn. *dubrava* (2) pored *dubrav* (7); stariji genitivni lik (*dubrav*) iskorišten je radi metra, i to da njegov nulti gramatički morfem oslobodi mjesto jednosložnom prijedlogu koji s imenicom čini akcenatsku (pa i metričku) cjelinu; u četvorodijelnom dvanaesteru (slogovnog sastava: 3 + 3 + 3 + 3) ne bi se moglo ostvariti: »sred *dubrava*«.

Osobitu pažnju zaslužuju primjeri s refleksom jata.

Brojčana prevlast ikavizama nad ijekavizmima u prvih pjesnika Dubrovčana omogućila je da se različito sudi i o genezi njihova pjesničkog jezika. To pitanje (pa i problem najstarijeg dubrovačkoga govora) prelazi okvire ove teme; stoga se i nećemo baviti genezom ikavsko-ijekavskoga stanja, nego njegovom funkcijom.

Poznato je da se sa sve jačim prevladavanjem ijekavizma (koji je u Gundulićevo doba već uzeo maha) čak i dubrovačka pjesnička djela iz prve polovice 16. stoljeća javljaju u mlađim rukopisima glasovno znatno pomlađena, osobito ijekavizirana; sudbina je, na primjer, Vetranovićevih djela da moramo dosta sumnjati u njihovu fonetsku autentičnost.

Govoreći o *Dubravci* (koja je sačuvana samo u rukopisu), Rešetar je morao »istaći da je u njoj više ikavizama negoli ih je i u *Pjjesnima pokornim i* [*uzama sina razmetnoga*] i u *Pr[ozerpini]*«. ⁵⁴ Iako su *Dubravka* i *Osman* nastajali istovremeno, ⁵⁵ zaslužni se istraživač Gundulićeva jezika začudio kako da ikavskih primjera ima u *Osmanu* samo »po 1 na gotovo 12 jekavskih«, a u *Dubravci* znatno više, i to »po 1 na nešto više od 4... jekavskih«. ⁵⁶ U novije se vrijeme zabacuje Rešetarovo mišljenje da bi ikavizmi za Dubrovčane bili književniji te se, naprotiv, ističe: »ikavizam nije morao biti 'književniji'; mogao je jednostavno biti konzervativniji od dva 'književna pisanja'«. ⁵⁷

Ogledni tekst iz *Dubravke* pokazuje da u korijenskim morfemima preteže ikavska zamjena, i to kad se nalaze u rimi (*cvit* [x bit, 14], *lipa* [x nalipa, 7]), ali i izvan nje: *cvit* (4), *prolitnje* (11), *viku* (14). Ti su ikavizmi — treba istaći — pripadali u standardni »pisnivački« leksički izbor. Čak i kad je želio pokazati stanje u jezično autentičnim Gundulićevim djelima (a to su mu za života tiskana), Rešetar je nabrojao ove njihove ikavizme: *svitlos*, *kripos*, *lipos*, *vik* — *viku*, *prik*, *sliditi*, *svit*, *vrime*. ⁵⁸ Teško je odgonetnuti po čemu bi upravo (i samo!) te riječi bile »ponajviše zgodne za pjesnički jezik i 'viši stil'«. ⁵⁹ Čini se da je stilogenost bila plodom više od stoljeća duge upotrebe tih riječi u pjesmama,

a ne njihove kakve posebne ekspresivnosti. Rešetar se začudio što u navedenom nizu postoji riječ *sliditi*: međutim, već smo na drugome mjestu⁶⁰ pokazali zašto se taj ikavizam zadržao (čak izvan rime).

Riječi što ne pripadaju u »pisnivački« leksički izbor ijekavske su, npr. u ogleđnom tekstu: *zvižeri* (8), *sjever* (12) i pored njih: *svijetlijeh* (5). Ijekavski su također (ali nisu dvosložnog izgovora!) gramatički morfemi pridjevskih riječi: *gorskijeh* (2), *svijetlijeh* (5), *tvojijeh* (5), *svijem* (9), zatim glagolski oblik *nije* (2). U tom bi se čak mogao naslućivati trag jednosložnog izgovora u dijalektu (tj. ondašnjem dubrovačkom), kad ne bi bilo nekih kolebanja. Tendencija jednosložnom izgovoru dugoga jata proširila se također na skupinu *ije* drugačijeg podrijetla: *zmije* (8). Nasuprot tome, u *Dubravci* je zapisan i dvosložan izgovor:

*A ne kaono stan smrknuti
i od života noć tamnoga
na zracijeh rasvanuti
jedinoga sunca moga (Dubravka, PSHK 12, str. 95)*

Opisano stanje jata pokazuje da je Gundulić, doduše, bio ijekavac,⁶¹ ali da je poštovao tipične leksičke ikavizme koji su mu se prenijeli tradicijom. Takvi se nalaze npr. u ovim stihovima *Dubravke*:

*Ljubav, vjera, služba, lipos
i običaji i zakoni, —
sve bi zaman: jaču kripas
grđa u zlatu neman doni (Dubravka, PSHK 12, str. 133);*

oni su stoga zadržani, iako bi se rima postigla i uz izbor ijekavskih likova. U rimi je pak ranije spomenuta imenica zadržana kao arhaizam s obzirom na fonetsku i na morfološku osobinu — *misti*:

*Mlados prije cić koristi
svita ophodi četř dila;
sad na jednom gine misti
za stupajm pricijeh vila (Dubravka, PSHK 12, str. 107)⁶²*

Tvoreći dubletno fonetsko stanje, naslijedeđeni ikavizmi i suvremeni ijekavizmi nametali su se Gunduliću jer su omogućivali fine glasovne igre. Srž njegova postupka s refleksima jata raspoznaje se u ovom odlomku:

*Blažen pastir slavni od Ide
ki zaslijepljen ne bi od zlata,
neg po čistoj pravdi otide
da je ljeposti ljepos plata.*

*A oni proklet s koga izlaze
na dan blag nam plačne kobi,
tko liposti lipos vase,
a za zlato dâ grdobi!*

*Po zakonu dat se imaše
lijepa Dubravka i gizdava
sred Dubrave komu naše
u ljepoti je prava slava.*

*Miljenko je imô mili
steć Dubravku cić lipote;
nu se ukloni zakon sili:*

grd ju pastir zlatom ote (Dubravka, PSHK 12, str. 131—132)

Od korijena *lěp-* načinjena je rimom zahvaćena riječ u četvrtoj od navedenih strofa. Iako se rima proteže samo na derivacijski morfem (-*ote*), a ne i na korijenski morfem (*lip-*), on je ipak ikavski.⁶³ Naprotiv, u rimom nezahvaćenim dijelovima stiha izbor je pao na ijekavizme (*lijepa, ljepoti* u trećoj strofi). Napokon, u prvoj i drugoj strofi dolazi ponavljanje (i to veze dativ + nominativ — akuzativ imenice), ali je ono izvedeno uz glasovno variranje: ijekavizam — ikavizam (*ljeposti ljepos* — *liposti lipos*).

Arhaično stanje refleksa jata doista nije čuvala samo rima nego i neki ustaljeni skupovi riječi. Tako je čak »pjesnički ekavizam« održao Gundulić u skupovima što su ih rado upotrebljavali naši petrarkisti; pa ipak, »pored vrlo običnog *veran* i *neveran* nema nikada ni *vera* ni *verovati*, jer tih ek. oblika nema ni u starijem književnom jeziku.«⁶⁴ Inače se korijen *věr-* ijekavski realizira u nevezanom dijelu stiha, a ikavski u vezanom:

Vjerenici obrani dostojno nad sve ine
kroz ures izbrani ljepote istine,
na ugodan, na skladan vez slatki od vire,
sloboda na blag dan čim skupi pastire,
nebo vam odzgori vjeru ovu svjedoči
i vrh vas otvori od zvijezda sto oči . . .

(Dubravka, PSHK 12, str. 142)⁶⁵

Nasuprot tome, pored para cvili x mili:

Tim njegovu smrt istinu
sa mnom odsad plači i cvili,
misleć kako pastir mili
cić grdobe zlatne izginu

(Dubravka, PSHK 12, str. 137)

ima ijekavsko pretjerivanje *cvijeli* (zbog: *veseli*):

Tko ovo sada nepravedno
s Miljenkove smrti *cvijeli*,
kad vaskolik puk se ujedno
š njim raduje i veseli?

(Dubravka, PSHK 12, str. 137)

Za refleksu glasa jata u Gundulićevoj *Dubravci* (pa i u drugim njegovim djelima) može se, dakle, kazati da su u rasponu, kojem se na jednoj strani nalazi izuzetna postojanost u čuvanju književnojezične baštine (npr. zadržavanje ne samo tradicionalnih ikavizama nego i rijetkih pjesničkih ekavizama), a na drugoj — sklonost najsmjelijim inovacijama (koje se očituju u hiperijekavizmima).

Posebno je pitanje koliko su vjerodostojni (odnosno koliko izmijenjeni tuđim intervencijama) Gundulićevi tekstovi što su se sačuvali u rukopisima (među kojima *Dubravka*). U stihu 5 oglednog teksta postoji zamjenički lik *tvojijeh*, koji se uključuje u troslog s imenicom *oči*. Ako se pretpostavi jednosložni izgovor jata u gramatičkome morfemu, ne može se pomišljati na Gundulićevu namjeru da sinerezom stegne čak tri vokala (*o — e — i*); zamjenica je, dakle, troslogu ipak preduga, a sklad se postiže izborom arhaičnog (čakavskog) lika: *t v i h oči*. U rukopisu je *Dubravke*, dakle, ipak bilo redakcijskog zahvata, iako on možda nije bitno izmijenio stanje što ga je stvorio Gundulić.

Prepletanje dijakronije sa sinkronijom još se bolje vidi na jezičnim planovima osim fonetskoga, pa bi se moglo ilustrirati mnogim morfološkim dubletama.⁶⁶

S tim u vezi treba dati jednu metodološku napomenu o jezičnom proučavanju tekstova starih hrvatskih pjesnika. Zbog nazora da su oni pretežno ipak bili samo stihotvorci nije bilo teško povjerovati kako su za arhaičnim jezičnim osobinama posezali (tvoreći dubletno stanje) tek da bi udovoljili jednom jedinom formalnom zahtjevu, tj. postigli rimu. Takvo je shvaćanje osobito zastupao Rešetar, koji npr. u raspravi o Gundulićeve jeziku piše:

*Naročito pak ističem da u cijelom članku redovno uzimljem u obzir samo oblike koji nisu srokom vezani s kojom drugom riječi, jer samo za njih možemo vjerovati da ih G[unduli]ć nije uzimao od nevolje, baš zato da dobije srok.*⁶⁷

Budući da ni u rimama nije sve bilo »od nevolje« (tj. konstruirano jezičnim izopačivanjem), trebalo bi misliti da jezični podaci što se zatječu istovremeno u rimi i izvan nje nisu morali nastati samo pjesničkom slobodom, nego da su mogli biti uzeti također iz jezične prakse, govorne ili pisane. Već nas primjer s imeničkim lokativom (*mjesti*) navodi na pomisao nisu li se morfološki i drugi arhaizmi čuvali u rezervi, da bi — kad je potrebno — bili uneseni u razgovor. Ni jedno jezično doba starije hrvatske književnosti nije bilo jednostavno, posve »svoje«, lišeno pomoći nekoga od sebe starijeg doba.⁶⁸

Da bismo pokazali kako se dubletno stanje (posljedica jezične inspiracije iz dvaju različitih vremena morfološkoga razvoja) javlja i izvan rime te je uzrokovano metričkim potrebama — poslužiti ćemo se dubletama koje se razlikuju brojem slogova. Odaberemo li za primjer instrumental mn. imenica a-osnova, dubletno stanje (tj. noviji gram. morfem *-am* pored starijeg *-ami*) otkrit ćemo i u osmercima:

*a da se obraz moj rumeni,
namazah se murvam zrelim* (Dubravka, PSHK 12, str. 122),

odnosno:

*zašto i ovi moji rozi
kosami se ne pokriju* (Dubravka, PSHK 12, str. 122)

No u dvanaestercima se lako prepoznaje kako je izbor uvjetovan. Instrumentalni lik s prijedlogom (*za*) i atributom tvori sintagmu koja se raspoređuje u dva trosloga, pa izbog pada na dulji (arhaični) lik imenice:

a ti se | za plasim || vilami | otira (str. 124)

Naprotiv, kad prijedlog s imenicom dolazi u isti troslog, odabire se kraći (noviji) imenički lik:

Mož derat | samohoć || za vilam | obuću (str. 124)
po ovoj | Dubravi || za vilam | digli se (str. 126)

To se variranje može, uostalom, vidjeti i u prepletanju morfološkoga s drugim jezičnim planovima, npr. s tvorbenim.

Staroslavensku imenicu *ljuby* (gen. *ljubъve*) već je Pelegrinović postavio između njezina prvotnog značenja (tj.: 'osjećaj ljubavi') i sekundarnog (tj.: 'objekt tog osjećaja'):

*I brodeći Alivera
ištom ne bi, vaj, na broju!
iz korablje ljubi moju
zani vihar od sjevera* (PSHK 5, str. 110)

Usvojivši za prvotno značenje morfološki pomlađen lik (*ljubav*):

*Ljubav, vjera, služba, lipos
i običaji i zakoni, —
sve bi zaman: jaču kripos
grda u zlatu neman doni* (Dubravka, PSHK 12, str. 133),

Gundulić je arhaično *ljubi* potpuno oslobodio za novu funkciju, pa mu znači 'ljubovca, draga'.⁶⁹

Razmak od smrti Šiška Menčetića (1527) do izvođenja Gundulićeve *Dubravke* (1628) dug je puno stoljeće, a za to su vrijeme posve zastarjela neka jezičnostilska sredstva prvih naših ljubavnih pjesnika, osobito njihov najčešći leksički instrumentarij. U ranije spomenutoj pjesmi Din-ka Ranjine nalazi se svjedočanstvo da je već šezdesetih godina 16. stoljeća bilo u Dubrovniku neobično pjevati »gospoju« na ovaj način:

*»Svitlušto sunačce, rozice, diklice,
ljuveno srdačce, grimizna svilice,
zašto me tač verna ostavi, moj venče,
krunice biserna, moj zlačen prstenče?«⁷⁰*

Čudno je što Gundulić odlazi na same izvore pjesništva u Dubrovniku da se na njima napoji upravo tim preko svake mjere ponavljanim riječima; još je čudnije da iz cjelokupne domaće versifikatorske baštine uzima upravo najshematiziraniji tip dvanaesterca — onaj koji je djelovao gotovo kao stroj za proizvodnju ukalupljenih izraza.

Jezičnostilska sredstva naših petrarkista Gundulić samo izuzetno upotrebljava s prvotnom svrhom (za izricanje službe odabranici); tako je npr. u pokazanom tekstu Miljenkovu. Već je Marin Držić (pedesetih godina 16. st.) osjetio da je tradicionalna ljubavna poezija zastarjela, i to ne svojom tematikom, nego načinom izražavanja. Budući da mu se stoga činila smiješnom, on ju je u odlomcima unosio u svoje komedije,⁷¹ osobito da njome učini smiješnima ostarjele »ljubovnike«. Postizanje komike na umu je i Gunduliću, pa i on nadomješta, ali ne subjekte (izvođače), nego objekte leutaških pjesama; mjesto »gospoju« satir Vuk pjeva pečenici:

*Pečenica, ah, peče mē srce pečeno,
gdi u slatki sok teče i gori ljuveno,
gdi me još sve čeka mē dobro uzdano,
jalovica od mlijeka varena snježano,
gdi žarka kapljica groznika vesela
kaže mi svā lica rumena i bijela, —
kapljica od vina, koga ures prilijepi
igrajuć začina: »Hod', brače, dušo, pij!«*

(*Dubravka*, PSHK 12, str. 118)

Ovaj odlomak potvrđuje i da je fonostilističke postupke, koji su od vremena renesansnih naših pjesnika osobito učestali, pažljivo iskorištavao također Gundulić; on voli glasovno ponavljanje (segment *peče-* u prvom od navedenih stihova), no pritom nastoji da mu se ne ponavlja isto: zamjenički likovi u trećem stihu glasovno su jednaki, ali ih razlikuje kvantiteta (enklitičko *me* — dugo naglašeno *mê*).

Ali postoji još jedna, rafinirana i teško prepoznatljiva služba »pisnivačkih« stilema u Gundulićevoj *Dubravci*.

Među mjestima koja valja navesti »kao ilustraciju visokog i istinskog dometa Gundulićeve poezije«⁷² jesu stihovi ribara iz Dalmacije, koji ovako završavaju:

*na zeleno dubje tvoje,
po kôm blazi vjetri prše (str. 92)*

Nadovezuje se prizor u kojem govori Miljenko počinjući stihom:

Po listju počeli pršat su vjetrici (str. 92)

Zamijenjena su, dakle, sinonimna jezična sredstva, pri čemu skup *blazi vjetri* pripada kolokvijalnom jeziku, a imenica-deminutiv *vjetrici* jest kolokvijalna, ali zbog svoje deminutivnosti i svojstvena stilu »pisni ljuvenih«. Riječ je, dakle, o prelasku iz jednog stila u drugi, što će se u Miljenkovu daljem govoru odraziti upotrebom svojstvenoga leksičkog izbora (koji je i u Gundulićevih prethodnika već prelazio iz ljubavnih pjesama u pastoralu).

Autor, međutim, priprema još jednu transformaciju. Dvanaesterci što počinju riječima »Vjetrici uzdasi...« (str. 93) svojevrstan su Miljenkov komentar kojim prati početni dio tog svojega govora (str. 92). Autorovo komentiranje možemo ovako prikazati:

Po listju počeli pršat su vjetrici,

[Vjetrici uzdasi]

po dubju veseli žubere slavici,

[žuber su tužbe mê]

romonom kladenci zovu zrak sunčani,

[suzâ se vir glasi romonom groznijeme]

ishode pod vijenci seljanke s gorani.

[— — —]

Pastijeri livadom uz dipli začinjju,
[srdačce livada u željah ke zene]
klikuju za stadom lipotu vilinjju;
[a stada misli su stravljene]
a lijepe sve vile pod sjencom kraj vode

[— — —]

pod pjesni primile tanačce izvode.

[plač pjesni]

Autorov stilski postupak — višekratna metonimija — potpuno razbija »milinje i slast« pjesničkih riječi što ih je Gundulić naslijedio; što više, pastoralna se idila pretvara u dolinu suza i patnji. Ako pjesnikovo upozorenje shvatimo ozbiljno (a nema razloga da to ne učinimo!) te uz poznati podatak da *Dubrava* znači *Dubrovnik* dodamo i da su »vjetrici uzdasi«, zanosni početni stihovi djela:

Objavi, Danice, jasni zrak objavi,
čuj tihe vjetrice u ovoj Dubravi

oslobodit će se i svoga versifikacijskog sjaja i svoje idiličnosti:

Objavi, Danice, jasni zrak objavi,
čuj tihe uzdahe u ovom Dubrovniku.

A to je i malen prilog što ga ova vrsta analize može pružiti modernom shvaćanju o idejnim osnovama *Dubravke*.⁷³

8.

Gundulić je svoju *Dubravku* izgradio na mnoštvu opreka koje bi se teško mogle dokraja pobrojati.⁷⁴ Antitetičnost je »osnovno načelo strukturiranja pastoralnog gradiva« u tom djelu,⁷⁵ a jedna od najvažnijih jest antiteza između starih i novih vremena.⁷⁶ Dakako, nije riječ o bilo kojoj, već o dubrovačkoj prošlosti. Želeći je obilježiti, Gundulić se

poslužio u Gradu uvijek živim sjećanjem na stare pjesnike (»ki bješe na saj svijet slava, čas i dika / od slavna, mogu rijet, grada Dubrovnika«⁷⁷). Budući da su se sačuvala njihova pjesnička djela, autor može na Vukova usta kazati:

*Njeka se besjeda nekoga i d a n a s
vijeka još spovijeda ki od zlata biješe vas*

(*Dubravka*, PSHK 12, str. 113)

Na taj se način antiteza prošlost — sadašnjost pretvara u opreku između jezične prošlosti (koja se u Dubrovniku Gundulićeva doba najbolje mogla predočiti »pisnivačkim« stilom) i jezične sadašnjosti (a bila je ona plodom stoljeće dugih nastojanja da se od toga stila odstupi). Prvu među njima — jezičnu prošlost — bolje je ostvarivao dvanaesterac, drugu osmerac. Iako u hrvatskom pjesništvu stariji, osmerac zbog svoje strukture nikada nije razvijao onoliko odstupanja od govornog jezika (pa ni u tolikoj mjeri konzervirao jezik) koliko dvanaesterac; stoga je kraći stih i nadživio.

Od južnohrvatskih književnika nisu samo Gunduliću i nekolicini njegovih suvremenika svojstveni jezičnostilska dotjeranost, »slast i milinje«,⁷⁸ pa i ne mogu biti mjerilima po kojima bismo te književnike posebno isticali. Štoviše, već je za renesansnog doba u književnim djelima iskorišteno jezično nasljeđe.⁷⁹ Ali upravo Gundulić stvara dovoljno kasno da bi jezična starina u njegovim djelima (od kojih je *Dubravka* tome najbolji primjer) mogla izlučivati prve članove u posebnom, i to jezičnom nizu antitetičkih parova. Stoga i jest pjesnik starovremenske ikavizme, morfološke arhaizme i druge takve osobine suprotstavljao novijim, govornim pojavama (kao što su ijekavski likovi ili obnovljeno morfološko stanje).

BILJEŠKE

¹ Stanko Vraz, *O Dubrovčanima* (»Kolo«, 1847), u knjizi: S. Vraz — P. Preradović, *Pjesme i članci — Pjesme, Prvi ljudi, zapisi, Pet stoljeća hrvatske književnosti*, knj. 30, priredila: Višnja Barac, Matica hrvatska — Zora, Zagreb 1965. (dalje PSHK 30), str. 162.

² PSHK 30, str. 165.

³ Dimitrija Demeter, *Misli o ilirskom književnom jeziku* (»Danica ilirska«, 1843), u knjizi: Dimitrija Demeter — Mirko Bogović, *Članci, Grobničko polje, Teuta — Članci, pjesme, Šilo za ognjilo, Matija Gubec*, PSHK, knj. 31, priredio: Jakša Ravlić, Matica hrvatska — Zora, Zagreb 1968. (dalje: PSHK 31), str. 39.

⁴ Vatroslav Jagić, *Adrianskoga mora Sirena iliti Obsida Sigetska*. Hrvatski epos XVII. vieka, »Književnik«, časopis za jezik i poviest hrvatsku i srbsku i prirodne znanosti, godina treća, Zagreb 1866, str. 381.

⁵ Mihovil Kombol, *Povijest hrvatske književnosti do narodnog preporoda*, II izdanje, priredili Milan Ratković i Jakša Ravlić, Matica hrvatska, Zagreb 1961, str. 248.

⁶ Antun Barac, *Hrvatska književnost od Preporoda do stvaranja Jugoslavije*. Knjiga I. Književnost ilirizma, JAZU, Zagreb 1954, str. 106.

⁷ U knjizi: Petar Zoranić — Juraj Baraković, *Planine — Vila Slovinka*, PSHK, knj. 8, priredio: Franjo Švelec, Matica hrvatska — Zora, Zagreb 1964, str. 114.

⁸ Đuro Kőrbler, *Dživo Frana Gundulića*, u knjizi: *Djela Dživa Frana Gundulića*, Stari pisci hrvatski, knj. IX, treće izdanje, za štampu priredio Đuro Kőrbler, a pregledao Milan Rešetar, JAZU, Zagreb 1938, str. 7. — Budući da tiskara nema posebnih znakova za *lj, nj, dž*, od njih se u ovom navodu (pa i drugdje) odustalo.

⁹ Vrlo je prošireno shvaćanje da jezičnu ljepotu (koja obuhvaća: bogatstvo, gipkost, zvučnost itd.) u starijoj hrvatskoj književnosti treba prije svega povezivati s Dubrovnikom. Iako se trudeći da također u ovom pitanju bude objektivn, Antun Barac ipak popušta općemu mišljenju: izgrađen se jezik nalazi u »dubrovačkoj... književnosti« (n. dj., str. 106; istakao J. V.), a što je u prošlosti bilo prigovora (npr. Vrazov) — išli su »dubrovačko-dalmatinskim piscima i njihovu jeziku« (n. dj., str. 107; istakao J. V.).

¹⁰ Demeter, n. dj., PSHK 31, str. 37.

¹¹ Navodi iz Gundulićevih tekstova daju se prema ovim izdanjima: Ivan Gundulić, I, *Suze sina razmetnoga, Dubravka, Ferdinandu Drugomu od Toskane*, PSHK, knj. 12, priredio: Jakša Ravlić, drugo izdanje, Matica hrvatska — Zora, Zagreb 1964. (dalje: PSHK 12); Ivan Gundulić, II, *Osman*, PSHK, knj. 13, priredio: Milan Ratković, Matica hrvatska — Zora, Zagreb 1962. (dalje: PSHK 13).

¹² Demeter, n. dj., PSHK 31, str. 37.

¹³ Poput Vaillantove o Zlatariću (u dva debela sveska: *La langue de Dominko Zlatarić... I—II*, Paris 1928—1931).

¹⁴ Rad HAZU, knj. 272, Zagreb 1941, str. 1—44 (dalje: GOGJ).

¹⁵ Vsevolod Setschkareff, *Die Dichtungen Gundulićs und ihr poetischer Stil*. Ein Beitrag zur Erforschung des literarischen Barock, Athenäum—Verlag, Bonn 1952. (osobito drugi dio).

¹⁶ Između Marulića i Zlatarića; nap. J. V.

¹⁷ Tj. Ivan Gundulić; nap. J. V.

¹⁸ *Hrvatski narodni preporod. I. Ilirska knjiga*, PSHK, knj. 28, priredio: Jakša Ravlić, Matica hrvatska — Zora, Zagreb 1965, str. 234—235.

¹⁹ SPH IX, str. 330.

²⁰ Marin Franičević, *Razdoblje renesansne književnosti*, u knjizi: Marin Franičević — Franjo Švelec — Rafo Bogišić. *Od renesanse do prosvjetiteljstva, Povijest hrvatske književnosti*, knj. 3, Liber — Mladost, Zagreb 1974, str. 135.

²¹ *Zbornik stihova XV. i XVI. stoljeća*, PSHK, knj. 5, priredio: Rafo Bogišić, Matica hrvatska — Zora, Zagreb 1968. (dalje: PSHK 5), str. 377.

²² Körbler, *n. dj.*, str. 6.

²³ Gunduliću je bilo petnaest, Buniću dvanaest godina; Zlatarić se već primicao pedesetoj, a Palmotić se još nije ni rodio.

²⁴ Istraživači su u novije vrijeme (Milivoj Petković, Anton Kolendić, Marin Franičević) pokazali da je autor obiju verzija *Jejupke* Hvaranin Mikša Pelegrinović, a kraća je (dubrovačka) verzija samo objavljena pod imenom Andrije Čubranovića; isp. Rafo Bogišić, *Mikša Pelegrinović (Andrija Čubranović)*, PSHK 5, str. 99—100 i 108.

²⁵ Hanibal Lucić — Petar Hektorović, *Skladanja izvorskih pisanih razlikih — Ribanje i ribarsko prigovaranje i razlike stvari ine*, PSHK, knj. 7, priredio: Marin Franičević, Matica hrvatska — Zora, Zagreb 1968, str. 223.

²⁶ Primjeri iz *Jejupke* citirani su prema PSHK 5, s naznakom strane u toj knjizi. Štokavski lik (*Jejupka*) upotrebljavam ovdje kad imam na umu tiskanu verziju.

²⁷ *Zbornik proze XVI. i XVII. stoljeća*, PSHK, knj. 11, priredio: Jakša Ravlić, Matica hrvatska — Zora, Zagreb 1972, str. 207—208.

²⁸ Setschkareff, *n. dj.*

²⁹ Barac o Vrazu: »Hrvatski jezik poznao je toliko, da je opažao nedostatke u stihovima hrvatskih pisaca«; *n. dj.*, str. 113.

³⁰ PSHK 30, str. 162.

³¹ Kada je još puna dva desetljeća trebalo pričekati da se u izdanjima Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti počnu sistematski objavljivati djela starijih hrvatskih pisaca.

³² Elizijom zove Vraz (i literatura koja ga slijedi) ono što je Medini kasnije (Milorad Medini, *Prvi dubrovački pjesnici i zbornik Nikole Ranjine*, Rad JAZU, knj. 153, Zagreb 1903, str. 102) imenovao »elisija po talijanskom načinu«, a danas se tome radije kaže: sinalefa, tj. jednosložan izgovor dvaju vokala, jednog na kraju prve i drugog na početku iduće riječi (isp. Svetozar Petrović, *Stih*, u knjizi: *Uvod u književnost*, drugo, dopunjeno izdanje, urednici Fran Petre i Zdenko Škreb, Znanje, Zagreb 1969, str. 303).

³³ Drugim riječima, jednu sinalefu ima na otprilike 650 stihova; isp. Milan Rešetar, *Autorstvo pjesama Ranjinina zbornika*, Rad JAZU, knj. 247, Zagreb 1933. (dalje: APRZ), str. 109 i 117.

³⁴ *Pjesme Šiška Menčetića i Džore Držića, i ostale pjesme Ranjinina zbornika*, drugo, sasvim preuđešeno izdanje, priredio Milan Rešetar, SPH, knj. II, JAZU, Zagreb 1937. str. 522. Stariju fazu dobro pokazuju Menčetićevi stihovi: »Nebeska da želju koliko cvitak taj, / istinu vam velju, imal bih dosle raj«; SPH II, str. 10.

³⁵ Gdje su znakom || razdijeljeni polustihovi, a znakom | odvojene tro-složne ritmičke jedinice.

³⁶ Milan Rešetar, *Jezik pjesama Ranjinina Zbornika*, Rad JAZU, knj. 255, Zagreb 1936. (dalje: JPRZ), str. 113—114.

³⁷ To i ne može biti, jer se izvorni dijalekt ne nalazi ni u *Jejupci* ni u Gundulićevim spjevovima.

³⁸ Niz glagola ne podudara se dokraja s Pelegrinovićevim («kopni, taje»: »i umira«) jer je promijenjen raspored rime: abba —————> abab.

³⁹ Josip Hamm, osvrt *Giore Darscich*, u knjizi: Džore Držić, *Pjesni ljuvene*. Priredio i osvrt napisao Josip Hamm, SPH, knj. 33, JAZU, Zagreb 1965, str. 116.

⁴⁰ Rešetar, GOGJ, str. 15.

⁴¹ Rešetar, GOGJ, str. 25.

⁴² Isp. Rešetar, JPRZ, str. 134—135.

⁴³ Rešetar, GOGJ, str. 20—21.

⁴⁴ Mnogi ikavski likovi Pelegrinovićeve *Jejupke* ijekavizirani su već u tiskanoj *Jeđupci*; Gundulić pokazuje tendenciju daljoj ijekavizaciji.

⁴⁵ A ne: »u mjestu«.

⁴⁶ Isp. Milan Rešetar, *Rječnik i dikcija pjesama Ranjinina zbornika*, Rad JAZU, knj. 260, Zagreb 1938, str. 7.

⁴⁷ Petrović, *n. dj.*, str. 309.

⁴⁸ Od koje su se (cijele ili u fragmentima) sačuvale: *Arijadna*, *Prozerpina ugrabljena*, *Dijana*, *Armida*.

⁴⁹ Dijana i Armida govore osmercem, a Endimijon i Rinaldo dvanaestercem.

⁵⁰ Isp. Rešetar. APRZ, str. 117; Setschkareff, *n. dj.*, str. 37. Za metrička pitanja Gundulićevih tekstova značajna je rasprava Milana Rešetara *Die Metrik Gundulić's* («Archiv für slavische Philologie», Bd. XXV, Berlin 1903, str. 250—289), u kojoj se — između ostaloga — ističe Gundulićev odnos prema *Jeđupci* (str. 251). — O četvorodijelnom dvanaesteru i njegovim posljedicama za jezik pisao sam u raspravi *Pogled na stilematske elemente Menčetićevih Pjesni*, »Umjetnost riječi«, god. XII, br. 2, Zagreb 1968, str. 77—108.

⁵¹ Dvanaesterac sa samo jednom, glavnom cezurom (6+6) može bez teškoća primiti i riječi s više od tri sloga; isp. npr. u Džore Držića: »I da zna svaki vas, || ar ću navistiti« (SPH 33, str. 25, stih 13) ili u Marulića: »ner koga se boje, || Nabukodonosor« (Marko Marulić, *Judita*, *Suzana*, *pjesme*, PSHK, knj. 4, priredio: Ivan Slamnig, Matica hrvatska — Zora, Zagreb 1970, str. 52, stih 100).

⁵² Sporednom cezurom odvaja Gundulić prijedlog od toničke riječi samo izuzetno (»... na | pečone...«).

⁵³ *Dubravka*, PSHK 12, str. 119; radi analize stihovi su tog odlomka posebno označeni rednim brojevima. (U stihu pod br. 6 u PSHK 12 ispuštena je riječ *rajsku*; isp. SPH IX, str. 291, stih 868).

⁵⁴ Rešetar, GOGJ, str. 39. Kratice razriješio J. V.

⁵⁵ Rešetar, GOGJ, str. 9—10.

⁵⁶ Rešetar, GOGJ, str. 9.

⁵⁷ Svetozar Petrović, *Nov lik Džore Držića*, »Umjetnost riječi«, god. XI, br. 2, Zagreb 1967, str. 107, bilj.

⁵⁸ Rešetar, GOGJ, str. 8.

⁵⁹ Rešetar, GOGJ, str. 8.

⁶⁰ U odjeljku 4.

⁶¹ Ako se zaključuje prema spomenutim gramatičkim morfemima; isp.

Milan Moguš, *Jezični elementi Držićeva Dunda Maroja*, »Umjetnost riječi«, god. XII, br. 1, Zagreb 1968, str. 51—52.

⁶² Valja upozoriti da ta strofa pripada ijekaviziranom Ljubdragovu monologu (PSHK 12, str. 106—107), u kojem su ikavizmi još u nekim rimama (*vrimе x priprostime*, str. 107 [ali: »U moje vrijeme narav ina...«, str. 106]; *letila x krila*, str. 107). Osmerac »svita ophodi četir dila« donosi još i jedan rimom neuvjetovani ikavizam (kojem se čak paralelan ijekavski lik nalazi u istome monologu: »da koliko svijet se stara«, str. 106). Spomenutom ikavizmu mogućim je uzorom također tiskana *Jeđupka*, npr.: »Jur dva dela segaj svita / izvili smo od tej strane...«, PSHK 5, str. 109).

⁶³ Pokazuje se ipak da i u tim pozicijama ikavizmi mogu biti samo od nekih korijena s jatom. Takav je npr. *krép-*, ali ne i *vér-*: »kad nas oba svôm kriposti / vlas njegova je slobodila, — / tebe od moje nevjernosti, / a od pricijeh mene vila« (*Dubravka*, PSHK 12, str. 136).

⁶⁴ Rešetar, GOGJ, str. 11.

⁶⁵ Iako je bilo moguće također: *vjere x pastijere*; isp.: »Sastaje se cica tega / skup od vila i pastijera, / i za od svijeh najljepšega / najljepša se od njih vijera« (*Dubravka*, PSHK 12, str. 88). — Posljednji primjeri pokazuju oštru omeđenost ikavizma, koji čak ni u rimi nije zapravo vrijedio za određene korijene, već samo za neke tvorbe od njih (ikavski: *vira* [= imenica] — ijekavski: *vijerati se* [= glagol]).

⁶⁶ Rešetar, GOGJ, str. 20—35.

⁶⁷ Rešetar, GOGJ, str. 6.

⁶⁸ Ni imenica *mjesto/misto* ne javlja se samo u Gundulića već je postojala i u Pelegrinovićevo vrijeme. U tiskanoj pak *Jeđupci* također nalazimo da s njom ima problema — i fonetskih i morfoloških. U strofi: »Jes u misti u ovomu / jedan za te kî umire / cić gorušte ljubi i vire, / kû t' u srcu nosi svomu« (PSHK 5, str. 119) nalazi se morfološka dubletnost (*-i* : *-u*) za isti padež; dodamo li strofu: »Niti smijemo na 'ednom mjesti / božjom kletvom da stanemo; / gdi noćimo, ne svanemo, / er nas pričnu crvi jesti« (PSHK 5, str. 109), otkriva se i moguća fonetska dubletnost (isti leksem u likovima *mist-* i *mjest-*).

⁶⁹ V. odjeljak 4.

⁷⁰ PSHK 5, str. 377.

⁷¹ Svetozar Petrović, *Umeci petrarkističke lirike u komedijama Marina Držića*, »Umjetnost riječi«, god. XI, br. 1, Zagreb 1967, str. 5—15.

⁷² Rafo Bogišić, *Problem Gundulićeve »Dubravke«*, »Forum«, XIV. godište, XXX. knjiga, br. 7—8, Zagreb, juli—august 1975, str. 148.

⁷³ Bogišić, *n. dj.*, str. 118—130.

⁷⁴ Franjo Švelec, *Hrvatska književnost sedamnaestog stoljeća*, u navedenoj *Povijesti*... (v. bilj. 20), str. 203.

⁷⁵ Dunja Fališevac, *Ivan Gundulić* (rukopis prihvaćen za tisak u zborniku *Hrvatska književnost u evropskom kontekstu*, str. 1—37) na str. 8.

⁷⁶ Fališevac, *n. mj.*

⁷⁷ Antun Sasin, *U pohvalu pjesnika dubrovačkih*, PSHK 5, str. 297.

⁷⁸ Kao što je mislio npr. Demeter.

⁷⁹ Isp. Josip Vončina, *O izvorima i jezičnim slojevima Lucićeve »Robinje«*, »Mogućnosti«, god. XXIII, br. 3—4, Split, ožujak—travanj 1976, str. 253—293.